

Heraldische dobbelstenen

Heraldisch Tijdschrift 19 (2013): 86-89.

Anton C. Zeven, NL-Wageningen; Anton.Zeven@hetnet.nl

Aanleiding: een vijftiende-eeuwse schaal met een wapen met drie dobbelstenen

Bij een opgraving in Dordrecht werd onder meer een scherf met een afbeelding van een deel van een wapen gevonden. Hierbij kan men denken aan een bord of schotel met mogelijk het familiewapen van een onbekende familie. Het wapen zal uit drie dobbelstenen (2-1) hebben bestaan. Het bord dateert uit 1450-1525.(1) Het familiewapen kan van een Dordtse familie zijn, maar ook kan het bord (of een scherf ervan) op een andere manier in de Dordtse bodem terecht gekomen zijn. Hierbij kan men denken aan een schipper, een rivierhandelaar of een passagier, die Dordrecht aanded.

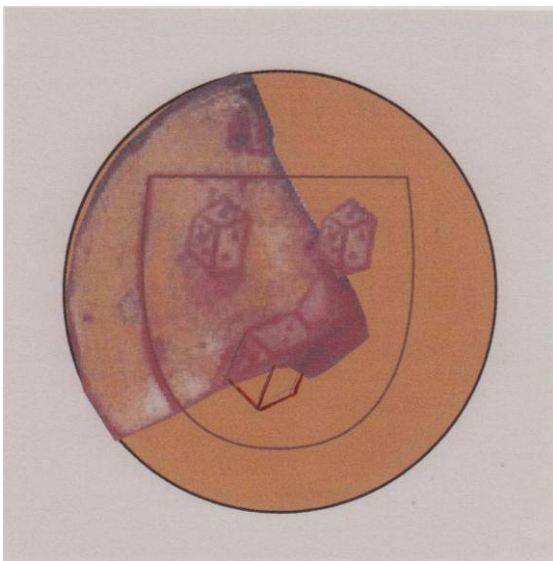

Fig. 1. Scherf van een bord of een schotel, opgegraven te Dordrecht en gedateerd 1450-1525. (Bureau Monumentenzorg en Archeologie, Dordrecht). Bron: S. Ostkamp. "Restauratie" Nineke Ch. Zeven-Hissink (2012).

Het bord werd "gerestaureerd" door Nineke Ch. Zeven-Hissink in december 2012. Hierbij werd de heraldisch rechter bovensteen gekopieerd om ook als linker bovensteen te dienen. We zien bij de bovenste dobbelsteen het bovenste vlak met één oog, rechts opzij met twee ogen en dan links opzij vier ogen. De onderste steen heeft twee ogen in het bovenvlak. De publicatie over deze vondst is aanleiding om een nader bondig onderzoek naar dobbelstenen als wapenstukken te doen. Het bovenstaande wapen toont de dobbelstenen in driedimensionaal aanzicht.

Eerst zullen we enkele publicaties betreffende wapens met één of meer dobbelstenen bespreken.

Literatuuronderzoek

Van den Borne (2), die de titels van de Nederlandse literatuur betreffende heraldische onderwerpen tot 1993 publiceerde, noemt de dobbelsteen niet. Pama (3) en Nagtegaal (4) beschrijven de dobbelsteen. Beiden vermelden dat de dobbelsteen in wapens meestal driedimensionaal getekend wordt en dat van elk vlak het aantal ogen moet worden aangeven. Nagtegaal geeft nog aan dat het vlak met de zes ogen altijd bovenligt.

De dobbelsteen wordt niet genoemd door Boutell, Fox-Davis, Neubecker, Pastoureau, Rottier & Van de Cruys en De Boo.(5)

Eugen Schöler schreef in 2010 een artikel over het wapen van de familie Toppler/Toppler uit Rothenburg en Nürnberg (6). Dit wapen is gedeeld met meestal een dobbelsteen met vijf ogen en een tweede met zes ogen. Schöler vermeldt dat het wapen sprekend is, want Toppler verwijst naar het Middelhoogduitse woord “Dobbelstein”, en het woorddeel “dobbel” verwijst naar “tuimelen, omrollen”. Van Veen en Van der Sijs verklaren dat het woorddeel “dobbel” in “dobbelsteen” verwijst naar “dubbel” en “duplo”, dat is “twee keer werpen”, terwijl het andere woord voor een dobbelsteen “teerling” verwijst naar drie keer werpen. Het aantal keren werpen is overgegaan op de stenen, waarmee dit gedaan werd. (7).

Bernhard Peter (8) in zijn uitgebreide Heraldik-website wijdt een hoofdstuk aan de dobbelsteen. Door naar deze bron te verwijzen kunnen wij ons artikel bekorten tot enkele punten die niet door hem belicht zijn. Bernhard Peter meldt dat de wapens van de families Würflein, Würfel en Würffel ook sprekend zijn. Dit geldt ook voor de familienaam Spielberger, want een dobbelsteen in het Duits moet eigenlijk aangeduid worden met Spielwürfel.

We kunnen de wapens met één of meer dobbelstenen verdelen in “tweedimensionale” en “driedimensionale” dobbelstenen. We geven hierna voorbeelden. Daarnaast kunnen dobbelstenen ook op een punt (meest gebruikelijk) of op een kant staan. Van de laatste hebben we een mooi voorbeeld.

Verder is essentieel voor een dobbelsteen in het algemeen, dus ook in de heraldiek, dat de aantallen ogen van twee tegenover elkaar liggende zijden samen zeven bedragen. Dus 1 tegenover 6, 2 tegenover 5 en 3 tegenover 4. In driedimensionaal afgebeelde “heraldische” dobbelstenen kan bekeken worden of de wapenontwerper respectievelijk tekenaar zich hieraan heeft gehouden.

“Tweedimensionale” dobbelstenen

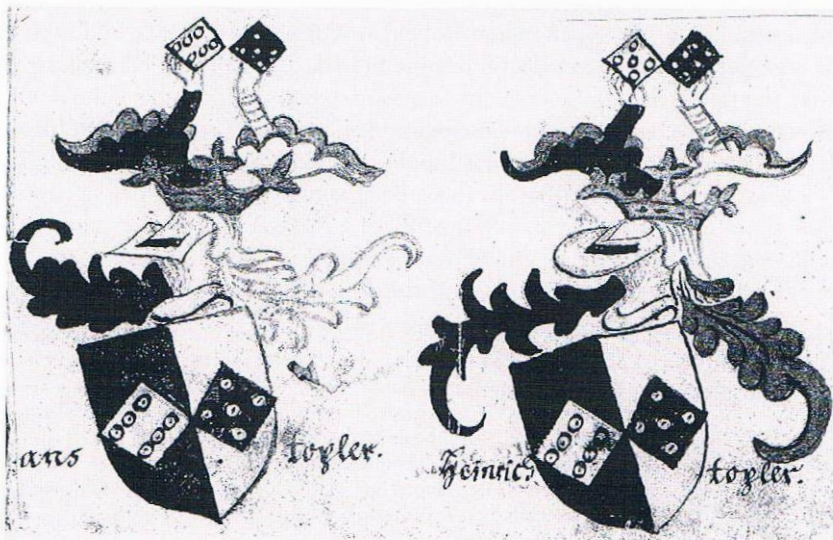
Een prachtige afbeelding van een wapen met drie dobbelstenen vinden wij in het *Großen Heidelberger Liederhandschrift*, ook *Codex Manesse* geheten. De stenen staan op een kant. Volgens Walther & Siebert (9) behoort de minstreel Von Stadeck waarschijnlijk tot een Steierische geslacht, waarvan het stamslot nabij Graz stond. Hierbij wordt gedacht aan Rudolf II (1230-1262). De Heren von Stadeck voeren een leeuw in het wapen. In het wapen van deze ridder-minstreel bevinden zich drie dobbelstenen (2-1) met het puntenaantallen 4, 5 en 6. In het helmteken eveneens een dobbelsteen met puntenaantal vijf.

Afb.2. Een afbeelding van vermoedelijk een ridderlijke minstrel Von Stadelck met vrouw en vergezeld boven van zijn wapen en helmteken. *Codex Manesse* Von Stadelge. afb lxxv (=75) behalve de steen in het helmteken.

Het wapen Toppler

Op 24 december 1392 heeft de hertog van Beieren een wapen verleend aan de familie Toppler (6) . Het stelt twee dobbelstenen voor met het aantal ogen 6 en 5 (afb. 3).

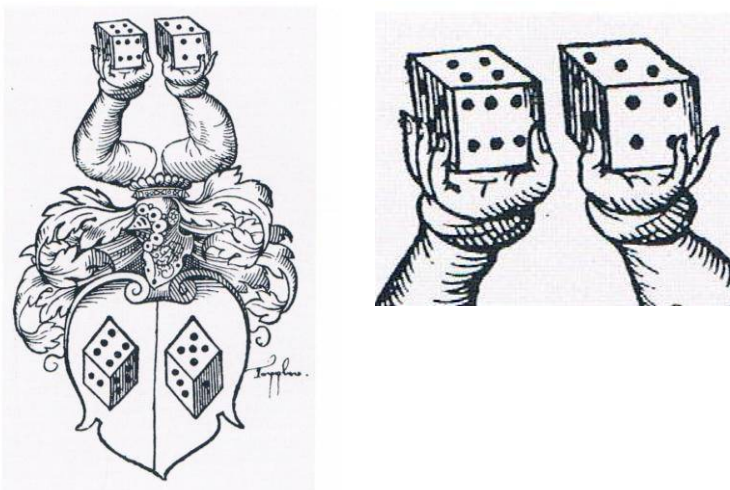
Afb. 3. Kopie uit 1756 van twee wapens Toppler naar een wapenrol uit 1400. Uit Schöler: bewaarplaats Stadsarchief Rothenburg o.T.

Een sage verklaart waarom de ene dobbelsteen zes ogen heeft en de andere vijf. Burggraaf Friedrich van Nürnberg en burgemeester Heinrich Toppler, beiden dronken zijnde, dobbelden wie de heer van de stad Rot(h)enburg zou zijn. Heinrich gooide als eerst en gooide 5 en 6, samen 11 ogen. De kans van Friedrich om dubbel zes te gooien was slechts 2,8% en wellicht voelde Heinrich zich al de Heer van de stad. Echter Friedrich gooide dubbel zes en zo werd hij de heer van de stad.

Er zijn meer “tweedimensionale” wapens met één, twee of drie dobbelstenen. Ik noem het wapen in het portaal van de kerk van Lemiers, Zuid-Limburg, waar wij het wapen van Baron Von Thimus vinden met in het eerste kwartier: in blauw drie zilveren dobbelstenen (2-1) met respectievelijk vier, vijf en zes ogen. Het kruis is waarschijnlijk een persoonlijke toevoeging van de weldoener.(10).

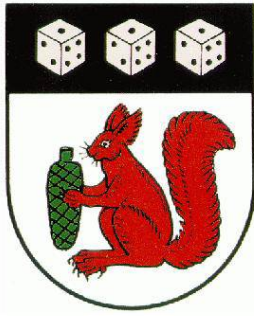
“Driedimensionale” dobbelstenen

Boven toonde ik het “Dordtse” wapen en ook beschreef ik al het wapen Toppler. Het Toppler-wapen komt ook voor met “driedimensionale” dobbelstenen (afb. 4). De dobbelsteen in de rechterhand (heraldisch links) van het helmteken is foutief getekend. Een vlak met vier ogen kan niet naast een vlak met drie ogen liggen.

Afb. 4. Het Toppler-wapen in “*Schlesischen Wappenbuch*”(ontstaan tussen 1575-1580, tabel 242).

Een bijzondere gebeurtenis ligt ten grondslag aan de dobbelstenen in het schildhoofd van het wapen van Pfaffing, Opper-Oostenrijk (afb. 5). Deze dobbelstenen verwijzen naar het z.g. Frankfurter Würfelspiel.(11) Dit “spel” hield in dat in 1625 tijdens de Dertigjarige Oorlog van 34 terdoodveroordeelde opstandige protestante mannen 17 begenadigd werden. De andere 17 zouden worden opgehangen. Hun lot werd door de dobbelstenen bepaald. Twee aan twee gooiden de veroordeelden de dobbelstenen en wie het spel verloor verloor ook zijn leven. Het “spel” vond plaats op het Haushammerfeld, dat in de huidige gemeente Pfaffing ligt. Misschien voor de huidige rooms-katholieken vormen de drie dobbelstenen een “aardige” herinnering aan een overwinning, voor de huidige protestanten --?

Afb. 5. Pfaffing, Opper-Oostenrijk.

Slot

Er zijn meer wapens met één of meer dobbelstenen. Raadpleeg onder ander het bestand van het Centraal Bureau voor Genealogie in Den Haag, de website van Dr. Bernhard Peter en andere internet sites.

We zullen wel nooit weten welke familie, mogelijk te Dordrecht, drie dobbelstenen in hun wapen voerde. Dankzij de vondst van een scherf van één gebroken bord is er toch een herinnering aan deze familie.

Dank

Graag dank ik Hans de Boo voor het toezenden van een kopie van het artikel door Eugen Schöler.

Bronnen

1. Ostkamp, S. 2009. *The world upside down. Secular badges and the iconography of the Late Medieval Period: ordinary pins with multiple meanings.* Journal of Archaeology in the Low Countries 1-2 (November 2009).

2. Borne, J.C.C.F.M. 1994. *Van den bibliografie van de Nederlandse heraldiek.* Den Haag.

3. Pama, C. 1961/1987. *Heraldiek en genealogie, een encyclopedisch vademecum.* Prisma-boeken. 1969; Pama, C. *Rietstaps Handboek der heraldiek.* Leiden. 1961 (herdruk 1987).

4. Nagtegaal, H.K. 2003. *Heraldisch vademecum.* Den Haag. 192pag.

5. Boutell, Ch. 1904. *English heraldry.* Londen. Fox-Davies, A.C. 1954. *A complete guide to heraldry,* reviewed door Ch.A.H. Franklyn in 1949. Londen. Dus niet Complete. Ook op internet te lezen; Neubecker, O. 1977. *Heraldiek.* Amsterdam-Brussel; Pastoureau, M. 1993. *Traité héraldique.* Paris. 407 pag.; Rottier, H. & M. Van de Cruys. 2004. *Heraldiek.* Leuven. 364 pag. de Boo, J.A. 2008. *Familiewapens. Kentekens van verwantschap.*

6. Schöler, Eugen. 2010. *Würfel in einem Schild. Eine Fallstudie am Beispiel des Toppler-Wappens in Rothenburg ob der Tauber und Nürnberg*. Der Herold Heft 1-2: 25-41.
7. Veen, P.A.F. van & N. van der Sijs. 1989. *Etymologische woordenboek*. 893 pag.
8. www.Dr-Berhard-Peter.de.
9. Walther, I.F. & G. Siebert. 1988. *Codex Manesse. Die Miniaturen der Großen Heidelberger Liederhandschrift*. Indel Verlag Frankfurt. 281pag.
10. internet > Lemiers +kerk'
11. internet > Pfaffing +Oberösterreich Wikipedia.